

FÖRETAGENS ANSVAR

Vad förväntas
av det
ansvarsfulla
företaget ?

NÄRINGSLIVET HAR ETT ANSVAR I ARBETET med att lösa de allvariga utvecklingsproblem som världen står inför. Men vad kan och bör vi i praktiken förvänta oss av företag som vill agera ansvarfullt? Denna rapport innehåller förslag till principer för hur åtaganden om ansvarfullt agerande ska kunna tillämpas.

I den internationella debatten talar man i dessa sammanhang allt oftare om företagen som goda samhällsmedborgare – Corporate Social Responsibility. Detta har lett till att många företag antagit etiska uppförandekoder för sitt arbete. Vad det inneburit i praktiken skiljer sig mycket från fall till fall. Vissa företag har skaffat långtgående system för att övervaka verksamheten ur miljömässigt och socialt hänseende. För andra företag har arbetet stannat vid marknadsföringsåtgärder.

Förslagen i rapporten är avsedda att bidra till diskussionen om vad företagens etiska ansvar innebär. Fair Trade Center hoppas med denna skrift att utveckla den ofta förenklade och polariserade debatt som uppstått i samband med att företagsskandaler avslöjats.

Rapporten har författats av Fair Trade Center som arbetat med frågor kring ansvarsfullt företagande sedan 1996. Utgångspunkten för arbetet har varit kravet att företag fullt ut måste betala de sociala och miljömässiga kostnaderna för sin verksamhet. Arbetet har gjorts i samarbete med Food First Information & Action Network, Lutherhjälpen, Utbildning för biståndsverksamhet, Svenska Naturskyddsföreningen och SwedWatch. För den slutgiltiga texten och förslagen som förs fram i rapporten ansvarar endast Fair Trade Center.

Fair Trade Center
Sandfjärdsg. 95
120 56 Årsta
Tel: 08 643 43 64
info@fairtradecenter.se
www.fairtradecenter.se

FÖRETAGENS ANSVAR

Vad förväntas
av det
ansvarsfulla
företaget ?

FÖRORD

Näringslivet har ett stort ansvar i arbetet med att lösa de allvarliga utvecklingsproblem som världen står inför. Det är därför av stor vikt att företagen i sin verksamhet respekterar de mänskliga rättigheterna och tar miljöhänsyn. Verksamheten skall givetvis följa gällande nationella och internationella lagar och regler, såväl i Sverige som i andra länder där företaget är verksamt. Men det är också viktigt att de i en vidare mening agerar etiskt ansvarsfullt. Allt fler företag har också deklarerat att de avser att ta ett sådant ansvar.

Medier och organisationer uppmärksammar allt oftare svenska företag som är inblandade i verksamheter som skapar sociala och miljömässiga problem. I den diskussion som följer uppstår ofta oenighet kring var det utpekade företagets ansvar börjar och slutar, i synnerhet när problemen orsakas av det utpekade företagets affärspartners, eller av regeringar i de länder där de verkar.

Vad kan och bör vi i praktiken förvänta oss av företag som vill agera ansvarsfullt?

Denna rapport är ett försök att föreslå konkreta principer för hur allmänna åtaganden om ansvarsfullt agerande ska kunna tillämpas i den praktiska verklighet där företagen verkar i en tät väv av affärsmässiga relationer och beroendeförhållanden.

Rapporten har författats av Fair Trade Center i samarbete med FIAN, Lutherhjälpen, UBV, SNF och SwedWatch. I arbetet har synpunkter även inhämtats från personer inom näringslivet. För den slutgiltiga texten och förslagen som förs fram i den ansvarar endast Fair Trade Center.

Förslagen är avsedda att bidra till att utveckla arbetet inom våra organisationer, och kommer förhoppningsvis också bidra till den allmänna diskussionen om vad företagets etiska ansvar innebär. Vi tror att resonemang som dessa behövs för att nyansera och utveckla den förenklade och ofta polariserade debatt som uppstår i media i samband med att olika "skandaler avslöjas".

Trevlig läsning!

Fair Trade Center, Food First Information & Action Network, Lutherhjälpen, Utbildning för biståndsverksamhet, Svenska Naturskyddsföreningen och SwedWatch

INLEDNING

Företag har ett ansvar emot det samhälle de verkar inom. I första hand ska de hålla sig inom lagens gränser. Men liksom det förväntas av andra samhällsaktörer att de tar ett ansvar utöver lagen, så måste också företagen göra det om de vill vara goda samhällsmedborgare. I den internationella diskussionen om företags samhällsansvar talar man ofta om företagen som goda samhällsmedborgare – corporate citizenship eller CSR, Corporate Social Responsibility.

EU definierar i sin vitbok om Corporate Social Responsibility CSR som: "Ett begrepp som innebär att företaget på frivillig grund integrerar sociala- och miljömässiga hänsyn i sin verksamhet och i sina relationer till intressenterna – utöver vad lagen kräver."¹

Men vad kan vi förvänta oss av ett företag som vill vara en god samhällsmedborgare? Vilka krav kan vi ställa på företag som arbetar med CSR och hur långt skall de sträcka sig? Den här rapporten försöker visa på principer som kan användas när vi bedömer om ett företag tar sitt ansvar i olika konkreta situationer.

Rapporten presenterar inledningsvis internationella normer om företagsansvar som utvecklats bland annat inom FN-systemet samt de fyra grundläggande krav som Fair Trade Center har utgått ifrån sedan 1997. Därefter föreslås fem principer för vad företagen bör ta hänsyn till i sin verksamhet. Dessa principer tillämpas sedan i en översiktlig genomgång av företags olika roller. Ett företags roller i olika affärsrelationer ger företagen olika möjligheter att påverka varandra. Ett företags ansvar när det verkar inom ett land där regimen systematiskt kränker de mänskliga rättigheterna är ytterligare en situation som behandlas.

Avslutningsvis presenteras tre fallstudier i vilka vi prövar principerna och ger förslag till hur företaget borde agera: Sandviks leveranser av gruvutrustning till guldgruvor i Ghana, Wedins inköp av skor, samt Nordeas finansiering av pappers- och massaanläggningar i Indonesien.

Internationellt pågår det en debatt om införandet av bindande regler för företag. Denna studie är inte direkt relaterad till den diskussionen. Vi diskuterar här vilka krav vi som medborgare, konsumenter och aktieägare kan ställa på företag vad gäller etiskt

ansvarstagande. Detta är inte detsamma som vad som är och bör vara lagar. På lång sikt kan denna diskussion dock påverka vad som blir juridiskt bindande.

FÖRETAGENS ANSVAR OCH SKYLDIGHETER

De internationella normer som finns redan idag – internationellt fastslagna mål, riktlinjer och regler – är en viktig utgångspunkt i vårt arbete att närmare precisera företagets ansvar. Nedan presenteras kortfattat några centrala normer som utvecklats på internationell nivå, samt de krav som Fair Trade Center arbetar utifrån.

Internationella normer

I flera internationella deklARATIONER och konventioner hänvisar man till företags skyldighet att ta ansvar för mänskliga rättigheter och miljö. FN:s deklARATION om de mänskliga rättigheterna från 1948 slår i ingressen fast att "varje individ och samhällsorgan" skall eftersträva att följa och befordra de mänskliga rättigheterna.

...en gemensam riktlinje för alla folk och alla nationer, på det att varje individ och varje samhällsorgan må med denna förklaring i åtanke ständigt sträva efter att genom undervisning och uppfostran befordra respekten för dessa fri- och rättigheter samt genom framstegsfrämjande inhemska och internationella åtgärder säkerställa deras allmänna och verkamma erkännande och tillämpning såväl bland folken i medlemsstaterna som bland folken i områden under deras överhöghet.

FN:s deklARATION om de mänskliga rättigheterna

Företagens ansvar har sedan dess bekräftats i flera ytterligare deklARATIONER och konventioner. Till exempel har internationella arbetsorganisationens (ILO:s) trepartsdeklARATION som antagits av regeringar, fack och arbetsgivare (antagna 1977 och senast reviderade mars 2000) slagit fast att dessa parter är skyldiga att arbeta för ILO:s principer och FN:s deklARATION om de mänskliga rättigheterna (artikel 8 i ILO:s trepartsdeklARATION).

OECD:s riktlinjer för multinationella företag (antagna 1976, senast reviderade juni 2000) är det

dokument som tydligast markerar företagens skyldigheter. Riktlinjerna hänvisar både till FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna och ILO:s konventioner. Genomgripande för riktlinjerna är att man förväntar sig att företagen skall verka för en hållbar utveckling.

II. Allmän policy

Företagen ska fullt ut ta hänsyn till den etablerade policyn i de länder där de bedriver verksamhet och ta hänsyn till andra intressenters åsikter. I detta hänseende ska företagen:

1. Bidra till ekonomisk, social och miljömässig utveckling i syfte att uppnå en hållbar utveckling.
2. Respektera de mänskliga rättigheterna hos de, som påverkas av deras verksamhet som överensstämmer med värde regeringens internationella skyldigheter och åtaganden.

OECD:s riktlinjer för multinationella företag

I FN började arbetet med att utveckla normer för transnationella företag redan på 70-talet i och med bildandet av UNCTC (United Nations Centre on Transnational Corporations). Flera förslag diskuterades, men slutligen lades kommissionen ned 1992. Den senaste utvecklingen inom FN på detta område skedde dels vid världstoppmötet om hållbar utveckling i Johannesburg 2002 där handlingsplanen anger staterna åtar sig att:

På grundval av Rioprinciperna aktivt främja företagens ansvar och ansvarighet, bland annat genom att utforma och faktiskt genomföra mellanstatliga avtal och åtgärder, internationella initiativ, offentligprivata partnerskap och lämpliga nationella regler samt stödja en fortlöpande förbättring av företagens agerande i alla länder.

Genomförandeplan antagen av världstoppmötet, Paragraf 49²

Underkommissionen till FN:s kommission för mänskliga rättigheter har bildat en arbetsgrupp om transnationella företags metoder och aktiviteter³ som nu antagit ett förslag till riktlinjer för multinationella företag. I gruppens förslag från april 2003 pekar man på att förutom att följa internationella lagar och konventioner skall företagen genomföra sina aktiviteter på ett sätt som bidrar till hållbar utveckling.⁴

Transnational corporations and other business enterprises shall carry out their activities in

accordance with national laws, regulations, administrative practices, and policies relating to the preservation of the environment of the countries in which they operate as well as in accordance with relevant international agreements, principles, objectives, responsibilities, and standards with regard to the environment as well as human rights, public health and safety, bioethics, and the precautionary principle; and shall generally conduct their activities in a manner contributing to the wider goal of sustainable development.

Norms on the Responsibilities of Transnational Corporations and Other Business Enterprises with Regard to Human Rights, av FN:s arbetsgrupp om transnationella företags metoder och aktiviteter; april 2003

Förutom dessa internationella överenskommelser finns även ett flertal frivilliga initiativ, allt från FN:s Global Compact, där företag frivilligt ansluter sig till nio principer, till branschorganisationers egna koder för medlemmarnas uppförande, till svenska regeringens Globalt Ansvar.⁵

Fair Trade Centers fyra krav på företag

Fair Trade Center har sedan 1997 i sitt arbete ställt fyra krav på företag. Dessa är mål som vi anser att företagen skall arbeta mot i sin verksamhet.

1. Respekt för de mänskliga rättigheterna och ILO:s konventioner

All produktion och service ska följa FN:s deklaration för de mänskliga rättigheterna liksom ILO:s konventioner om mänskliga rättigheter i arbetslivet. Dessa omfattar bland annat organisationsfrihet, rätten till en säker och hälsosam arbetsmiljö, förbud mot tvångsarbete och rätten för en var att uttrycka sig fritt utan att utsättas för repressalier. De omfattar även de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna, vilka inbegriper bland annat rätten till mat, hälsa och husrum.

2. Miljömässigt och socialt ansvar i hela produktionskedjan

Företagen har ansvar för sina verksamheters direkta och indirekta effekter på människor och miljö. Företag som har anläggningar i olika länder skall tillämpa samma nivå på miljö- och hälsoskydd vid alla anläggningar.⁶ Företag bär ansvar för sociala kostnader och miljöbelastningar vid produktionen. Detta gäller även vid nedläggning / förflyttning av verksamheten.

3. Ett rättvist utbyte

Handeln ska förbättra utvecklingsmöjligheterna för båda parter. Importören i Sverige ska betala ett pris som garanterar att producenten kan leva upp till ovan ställda krav.

4. Insyn och demokratiskt inflytande

Företagen skall informera konsumenterna om hur deras produktion går till. Företagen skall vara öppna för granskning från folkrörelser och fackföreningar, till exempel genom oberoende kontroll.

FEM PRINCIPER FÖR ANSVAR

Ett företag som vill följa exempelvis OECD:s riktlinjer för multinationella företag i konkreta situationer ställs inför flera olika problem. Det är förhållandevis lätt att kontrollera och agera ansvarsfullt i situationer som företaget själv har full kontroll över. Svårare blir det att definiera ansvaret när företaget har affärsrelationer med företag som bryter mot kraven. Vilket ansvar har ett företag om dess affärspartner orsakar allvarliga miljöproblem eller kränker de mänskliga rättigheterna?

En annan svårighet uppstår när företaget verkar i länder där regeringarna bryter mot till exempel de mänskliga rättigheterna och ILO:s konventioner. Detta väcker frågor kring vilka länder företag kan och skall verka inom. Är det till exempel lämpligt att förlägga sin produktion till Kina där det inte finns någon fackföreningsfrihet?

För att kunna tillämpa de fyra ovan nämnda kraven eller andra normer, så måste principer för hur de skall tillämpas i olika situationer och i olika affärsrelationer ställas upp. Fair Trade Center föreslår här fem sådana principer:

1. Ansvar att veta: företaget har ett ansvar för att analysera konsekvenserna av sin verksamhet och det sammanhang de verkar inom, ur ett människorätts- och miljöperspektiv.

2. Ansvar att försöka: företaget har ett ansvar att verka för att undvika att människorätts- och miljöproblem uppstår, eller minska existerande problem i situationer med koppling till dess verksamhet.

3. Med att förändra: företaget har ett ansvar att upprätthålla de mänskliga rättigheterna, liksom

en acceptabel miljösituation, i de situationer som har anknytning till företagets verksamhet och som de har makt att förändra.

4. Ansvar att inte dra fördel:

företaget ska inte dra nytta av andras brott mot mänskliga rättigheterna eller brist på miljömässigt ansvarstagande.

5. Ansvar att inte medverka: när det förekommer allvarliga människorätts- och miljöproblem i situationer med koppling till ett företags verksamhet, och företaget inte kan förbättra situationen på ett avgörande sätt, måste konsekvensen bli att företaget drar sig ur situationen.

Nedan utvecklas och motiveras dessa fem principer. Vi relaterar därvid till konkreta exempel och till formuleringar i existerande fördrag och överenskommelser som visar på ett liknande synsätt.

1. Ansvar att veta

Om företagen inte känner till effekterna av sin verksamhet har de inga möjligheter att påverka den inverkan deras handlande har på människor och miljö. Företagen har därför en skyldighet att känna till de miljömässiga och sociala effekterna som verksamheten ger upphov till. Detta har också påpekats internationellt, främst inom miljöområdet, i till exempel OECD:s riktlinjer för multinationella företag där företag uppmanas att:

Upprätta och vidmakthålla ett system för miljöhantering som lämpar sig för företaget, inbegripet:

- Insamling och utvärdering av adekvat och lämplig information beträffande de miljömässiga, hälso- och säkerhetsbetingade följderna av sin verksamhet;
- Upprätta mätbara mål och, då det är lämpligt, normer för förbättrade miljöresultat, inbegripet periodisk översyn av målens fortlöpande tillämplighet; och
- Regelbunden övervakning och verifikation av utvecklingen mot miljömässiga, hälso- och säkerhetsbetingade mål och normer.

Paragraf 5:1 OECD:s riktlinjer för multinationella företag, 2000

Citatet ovan gäller "följderna av" företagets verksamhet. Vi menar att detta inte bör tolkas snävt som enbart de direkta effekterna av de aktiviteter som företaget själv bedriver. Företaget är i regel en

länk i en lång kedja, till exempel leverantör av utrustning som vid användningen kan skapa problem, eller som uppköpare av produkter som kan ha tillverkats till priset av miljöförstöring. Företaget måste enligt vår mening ha kunskap om den större bild som deras egen verksamhet bara är en lite del i, och de måste förstå sin egen roll i den helheten. Stöd för denna bredare syn finns också i motiveringen till princip två nedan.

Vi menar inte att företagen har skyldighet att veta exakt hur det ser ut i alla företag de har en relation till. Däremot anser vi att företagen skall göra en riskanalys utifrån verksamhetens inriktning. En sådan analys undersöker var verksamheten kan ha avsevärd påverkan. Därmed bör man även se på det större sammanhanget man är verksam inom.

Betydelsen av en analys av var verksamheten kan ha störst påverkan visas bland annat av fallet med några svenska företags intressen i kritiserad skogsindustri i Indonesien. Där finns exempel på företag som har en miljöpolicy för kontoren i Sverige, men känner inte till vilken påverkan deras verksamhet har på skogen i Indonesien.⁷ Företagen borde enligt vår mening ha känt till risken med verksamheten i Indonesien och därmed också gjort en närmare riskbedömning av situationen i landet.

Principen om att företagen bör analysera riskerna med sin verksamhet ur människorätts- och miljösynpunkt kan återknytas till Fair Trade Centers fjärde krav om insyn och demokratiskt inflytande. För att konsumenter skall ha möjlighet att väga in information om socialt och miljömässigt ansvarstagande i sitt agerande måste företagens riskanalys vara öppen. Då kan också aktieägare och investerare lättare agera i dessa frågor.

2. Ansvar att försöka

Enligt ingressen till FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna har vi alla ett ansvar att verka för dess upprätthållande. Företag måste därför verka för att brott mot de mänskliga rättigheterna inte begås inom eller i anslutning till deras verksamhet. Ytterligare exempel på detta synsätt finns i FN:s förslag till normer för transnationella företag. Formuleringen visar där på att företagen i alla sina relationer, oberoende av maktförhållandena, har skyldighet att arbeta för mänskliga rättigheter. Detta innebär till exempel att företag i kontrakt med sina affärspartners bör kräva att de mänskliga

rättigheterna respekteras. De kan då, oberoende av maktförhållande, utöva inflytande i sina affärsrelationer.

Each transnational corporation or other business enterprise shall apply and incorporate these Norms in their contracts or other arrangements and dealings with contractors, subcontractors, suppliers, licensees, distributors, or natural or other legal persons that enter into any agreement with the transnational corporation or business enterprise in order to ensure respect for and implementation of the Norms.

Norms on the Responsibilities of Transnational Corporations and Other Business Enterprises with Regard to Human Rights

Vi menar att när företaget inte har en formell medbeslutanderätt eller annan möjlighet att påverka etiska och miljömässiga aspekter i en viss situation så bör de inte ställas till ansvar för själva situationen. De måste däremot kunna visa att de försökt förebygga eller åtgärda eventuella problem. Exempel på detta är då H&M och Nike framförde protester till Bangladeshs regering mot de antifackliga lagarna i dess frizoner. Företagen kan inte sägas vara ansvariga för lagarna i landet eller frizonerna, men har ett ansvar att försöka verka för förbättringar. Bangladesh har efter protesterna sagt att man skall ompröva vissa av de antifackliga lagarna, men har nu börjat vackla på den punkten då vissa företag sagt att man då tänker flytta produktionen.⁸

3. Ansvar att förändra

Den som har makt har också ansvar. Vi menar därför att en princip för företagsansvar bör vara att företag har ansvar för att upprätthålla de mänskliga rättigheterna och ILO:s konventioner, liksom en acceptabel miljösituation, i de situationer som har anknytning till företagets verksamhet och som de har makt att förändra.

Inom FN initiativet Global Reporting Initiativ (GRI) för hållbarhetsredovisning pågår en diskussion om var gränsen går för vad ett företag skall redovisa i hållbarhetsrapporter. Centralt i deras diskussion är företagets möjlighet att påverka.⁹ Generellt menar man att företag har skyldighet att redovisa sociala och miljömässiga aspekter som de kan påverka. Bland annat citerar de ett flertal gånger en undersökning om företagets ansvar för växthusgaser där man påpekar att utsläpp som

Vi vill betona att ett tillbakadragande alltid ska vara sista utvägen, efter att företaget på alla sätt har försökt att förbättra situationen. För Fair Trade Center har detta alltid varit självklart. Organisationen har uppmanat företag vars leverantörer inte uppfyller deras uppförandekoder att inte lämna leverantörerna, utan att stödja dem så att de kan uppfylla koderna. I en debattartikel i Aftonbladet 1997 uppmanades IKEA att inte lämna sina leverantörer som uppmärksammats i en barnarbetskandal i svensk media, utan att arbeta för att förbättra situationen. IKEA valde dock att lämna leverantören.¹¹

Företag hävdar ofta, om de utsätts för kritik, att "om inte vi är här så kommer något annat företag istället och inget blir bättre av det". Vi menar emellertid att detta är ett alltför kortsiktigt och snävt resonemang. När nya normer för umgänge mellan människor och organisationer byggs upp kan man inte bara se till vad de direkta konsekvenserna blir (konsekvensetik), utan måste också se till om handlingen i sig är rätt eller felaktig (regeletik). Att låta andra företags agerande avgöra vad som är moraliskt riktigt att göra skulle göra det mycket svårt för nya normer att växa fram.

I praktiken kommer avvägningar att uppstå mellan å ena sidan hur positiv påverkan företaget gör, och å andra sidan hur allvarliga problemen är. Ett företag som vill kvarstå i verksamheten måste kunna visa på mycket tydliga resultat av sina ansträngningar, ha en tydlig strategi och uppföljning och helst samarbeta med lokala organisationer.

ANSVAR I OLIKA FÖRETAGSRELATIONER

Olika affärsrelationer ger olika möjligheter för företagen att påverka varandra. Ofta ägs ett företag som begår brott mot mänskliga rättigheter av flera andra företag, eller har starka kopplingar till andra företag. Det är därför nödvändigt att definiera hur de olika förhållandena påverkar företagens ansvar.

a) Ägandeformer

Ägarna har ytterst makt över företagen genom sätten att tillsätta och avsätta styrelsen. Ägare av företag, vare sig det är företag eller enskilda personer, har därför enligt vår mening det yttersta ansvaret

för företagets verksamhet. När vi lägger det moraliska ansvaret på ägarna återför vi åtminstone moraliskt det ansvar som aktieägarna befrias från genom aktiebolagskonstruktionen. Transnationella företag äger och har intressen i andra företag och i olika länder. Även företaget självt kan ägas av olika företag. I tabellen nedan redogörs för olika ägarförhållande i affärsaktiviteter definierade enligt "generally accepted accounting principles" (GAAP).¹² För varje form föreslår vi vilket ansvar moderbolaget bör ha. Ansvaret är baserat på vilken makt moderbolaget har (se tabell sidan 10).

En viktig konsekvens av förslagen i tabellen är att företag innan **förvärv** bör göra en riskbedömning av det företag eller den tillgång man köper. Ett exempel är fallet med en avfallsdamm som brast vid Bolidens spanska gruva Los Frailes i april 1998. Boliden menade att ansvaret låg hos det spanska byggbolaget Dragados y Construcciones som byggt dammen. Boliden hade köpt gruvan 1987. 1996, två år innan dammen brast, stämde företaget av miljöorganisationen Ceba för att dammen var bristfällig, åtalet lades dock ned. Boliden krävdes år 2002 på 45 miljoner euro i skadestånd av den spanska staten för skadorna av olyckan, men säger att man inte kommer att betala då de friades i brottmålsutredningen.¹³ I detta fall borde Boliden enligt vår mening dels ha gjort en bedömning av den verksamhet man tog över med tillhörande infrastruktur, dels ha reagerat på informationen från miljöorganisationen Ceba. Ett annat exempel på ett förvärv som redan nämnts är Premier Oils förvärv i Burma (se ovan).

Att man kan ha ansvar för att göra en bedömning av till exempel miljöaspekter innan ett förvärv finns det stöd för i bland annat svensk lagstiftning, enligt vilken man i vissa fall kan bli betalningsansvarig för tidigare ägares brott. Markägaren kan till exempel bli skyldiga att sanera mark som den tidigare ägaren förorenat. Även internationellt finns exempel på detta, nu senast när ABB tvingades betala skadestånd i ett asbestmål som de dragit på sig genom förvärv av dotterbolaget Combustion Engineering.¹⁴

Vid **fusioner** har båda företagen en skyldighet att bedöma de sociala och miljömässiga konsekvenserna av fusionen enligt samma princip som vid förvärv. Ett exempel är att ledningen för Nordea har ett ansvar för lån som ingicks med skogsföretag i Indonesien av finska banken Merita innan fusionen med Nordbanken (se fallstudien nedan).

Teknisk definition	GAAP definition	Förslag till ansvar
Moderbolag (Holding / parent company)	Ett moderbolag är ett bolag som kontrollerar ett eller flera företag. Ett moderbolag kan själv vara ett dotterbolag till ett annat företag.	Moderbolaget har fullt ansvar för sina aktiviteter.
Dotterbolag (Subsidiary company)	Ett företag som kontrolleras av ett annat företag.	Moderbolaget har ytterst fullständig makt över verksamheten och bör därför ha fullt ansvar för dotterbolaget (ansvarsgenombrott).
Intressebolag (Associated company)	Ett företag i vilket ett annat företag utövar signifikant inflytande (normalt genom ett aktieinnehav på mellan 20 och 50 procent).	Moderbolaget har fullt ansvar att använda sitt inflytande för att säkerställa att rättigheter inte kränks i ett intressebolag. Om inte detta lyckas skall engagemanget avvecklas.
Joint venture	Ett projekt som gemensamt kontrolleras av två eller flera affärsföretag.	De inblandade har fullt ansvar att använda sitt inflytande för att säkerställa att rättigheter inte kränks. Om inte detta lyckas skall engagemanget avvecklas.

b) Investerares och bankers ansvar

Investerare och banker har makt genom att välja att investera eller inte investera i företag och enskilda projekt. De kan även påverka utformningen av specifika projekt genom att sätta upp villkor för investeringar och lån. Alla lån och investeringar föregås av en analys av företagets eller projektets ekonomiska bärkraftighet. Under lånets löptid kan banken bevaka hur det går för företaget och en investerare kan kräva insyn i ekonomiska aspekter.

Detta är långtgående maktbefogenheter och borde medföra ett ansvar för även sociala och miljömässiga aspekter. Investerare och banker kan till exempel kräva att få se en beskrivning av sociala och miljömässiga konsekvenser av projekt innan de bidrar finansiellt. De kan även begära att sådana rapporter lämnas fortlöpande så länge lånet är utstående.

Flera banker uppger nu att de tar hänsyn till sociala och etiska aspekter vid kreditprövning. Enligt Nordeas nya policy från oktober 2002 skall banken nu miljöpröva alla lån.¹⁵ FN:s miljöorgan UNEP

samarbetar sedan 1992 med företag i den finansiella sektorn kring hur dessa företag kan bidra till en hållbar utveckling.¹⁶

c) Leverantörskedjan

Allt fler av de varor som säljs av svenska eller internationella företag produceras av självständiga leverantörer i utvecklingsländer. Det uppköpande företaget, ofta många gånger större än producenten, ställer detaljerade krav på produkten genom bland annat kvalitetsnormer och kontrollerar ofta att dessa efterlevs genom bland annat fabriksinspektioner. Att som köpare ställa krav på produktions sättet också i form av till exempel hänsyn till sociala aspekter, är fullt möjligt.

Problematiken kring leverantörskedjor har i många år belysts av kampanjer för bättre arbetsförhållanden i beklädnadsindustrin. Det finns numera en bred samsyn om att de företag som använder sig av leverantörer i utvecklingsländer har ett ansvar för de miljömässiga och sociala förhållandena hos sina leverantörer. De största klädkedjorna i Sverige har

idag uppförandekoder där de klart uttrycker sitt ansvar för de anställdas villkor hos leverantörerna och i vissa fall även underleverantörerna.

Vi känner att det blir allt mer viktigt för oss att ta ansvar för våra handlingar, i såväl Europa som i resten av världen. Det allra viktigaste är att vi har ett ansvar mot alla de tusentals personer som tar del i produktionen av våra varor. Vi måste försäkra oss om att ingen, vars arbete bidrar till vår framgång, förnekas sina grundläggande mänskliga rättigheter, eller lider fysisk eller psykisk skada... alla våra leverantörer och deras underleverantörer, utan undantag, ska följa denna kod.

Från H&M:s sociala uppförandekod¹⁷

En sådan syn gör att respekten för mänskliga rättigheter måste finnas genomgående i arbetet med leverantörer, leverantörsavtal, underleverantörer, handelshus, agenter och vid planering av inköp. Detta är även något som tas upp i OECD:s riktlinjer för multinationella företag där man uppmanar företag att:

då det är möjligt, uppmuntra affärspartners, inklusive leverantörer och underleverantörer, att tillämpa principer för bedrivande av verksamhet som är förenligt med riktlinjerna...

Paragraf 2:10 OECD:s riktlinjer för multinationella företag, 2000

Någon entydig tolkning av hur långt ansvaret sträcker sig enligt denna paragraf finns inte. Vid nationella kontaktpunktens (NKP) behandling av Attacs och Miljöförbundet Jordens vänners anmälan mot företagen Atlas Copco och Sandvik 2003 för deras inblandning i Ashanti Goldfields och Goldfields Ltd verksamhet i Ghana konstaterade NKP:

En tolkning av hur långt ansvaret enligt paragraf 2:10 sträcker sig måste göras från fall till fall och grunda sig på det multinationella företagets möjligheter att påverka en eventuell affärspartner eller en viss situation.

Uttalande från den Nationella kontaktpunkten för OECD:s riktlinjer för multinationella företag med anledning av inkomna anmälningar rörande Atlas Copco och Sandvik¹⁸

Såväl konsumenter och frivilligorganisationer som företagen själva (se H&M citat ovan) bidrar till att det blir allt vanligare att det anses att de normer som företagen har i sin egen verksamhet bör gälla

även de företag de handlar med. Ett exempel är den lokala Attac-gruppen på Volvo i Göteborg som krävt att Volvo inte skall handla med Williams Controls i Oregon (USA). Volvo köper komponenter av Williams Controls som, sedan arbetarna gått i strejk i september 2002, driver produktionen med hjälp av strejkbrytare.¹⁹

Ett företags storlek behöver inte vara ett hinder för att för deras möjlighet att påverka en leverantör. Det avgörande kan vara hur stor del av leverantörens försäljning som går till företaget. Även ett litet företag med små inköp kan genom branschorganisationer eller genom att gå ihop med andra kunder verka för en förbättrad situation hos sina leverantörer. I första hand måste företag alltid verka för att förbättra situationen, och inte bara dra sig ur affärsrelationen. Om företaget finner att en leverantör som har allvarliga brister är opåverkbar, så ska de däremot enligt vår mening dra sig ur relationen.

d) Kunder

Bör företagen ta ansvar även för kundernas användning av produkter som företaget säljer? Skall företag välja vilka kunder de säljer sina produkter till?

Att kundval är något som företag i många situationer måste ta hänsyn till finns det flera exempel på. Under apartheidtiden i Sydafrika undvek företag att sälja sina produkter till landet (i många länder senare också på grund av politiska beslut om sanktioner), liksom många företag just nu undviker att sälja sina produkter till Burma. Det finns även exempel på företag som valt att inte sälja produkter till andra företag på grund av exempelvis miljömässiga konsekvenser. Ett sådant fall är det svenska bolaget EKA Chemicals som av miljöhänsyn valde att inte sälja sina tjänster till United Fiber System som anlägger en ny massafabrik i södra Kalimantan, på den indonesiska delen av Borneo.²⁰

Företaget bör alltså göra en riskbedömning inför försäljningen av sina produkter.

Det är givetvis omöjligt för ett företag att i alla lägen ta ansvar för hur deras kunder agerar. Vi menar dock att företag bör ta ett ansvar även för att deras kunder inte bryter mot de mänskliga rättigheterna eller begår miljöbrott, om säljaren levererar material som är specifikt för verksamheten (gruvutrustning och turbiner, till skillnad från till exempel kontorslampor).

Första utgångspunkten är vilken vara som säljs, vilka effekter kan den tänkas ha? Klädföretag har givetvis inte ansvar för om någon stryker folk med deras halsdukar, medan produkter som man vet kan ha långtgående effekter för människor och miljö medför mer ansvar för säljaren. Vilken möjlighet säljaren har att påverka kunden har också en del i säljarens ansvar. Här spelar omfattning och utformning av samarbetsavtalen in. Finns personal på plats? Finns långsiktiga avtal? Hur stor del av inköpen står det säljande företaget för? Alla dessa frågor berör vilka möjligheter det säljande företaget har att påverka aktiviteterna.

Kundvalsproblematiken har även en tidsdimension. Hur långt efter att man har sålt en produkt är man ansvarig för den? Rimligtvis kan ett sådant ansvar inte sträcka sig längre än säljaren kan påverka kunden.

Fallet med Sandviks och Atlas Copcos inblandning i guldgruvor i Ghana kan till viss del ses som ett exempel på kundvalsproblematiken (även om det i detta fall rör sig om ett långtgående samarbete mellan gruvbolaget Ashanti Goldfields och de svenska företagen). När människorättsorganisationer har påpekat övergrepp och miljöförstöring i samband med Ashantis gruvdrift har de svenska företagens respons delvis byggt på att de inte kan påverka en kund (se fallstudien nedan).

SwedWatch uppmärksammade i december 2002 Hydro Agris försäljning av ammoniumnitrat till krigförande länder. Ammoniumnitrat kan användas vid framställning av sprängmedel.²¹ Även i detta fall, när det finns en uppenbar risk att produkten kan missbrukas av till exempel terrorister, finns det skäl att kräva att säljaren har kontroll över vilka som köper och hur produkterna används (jämför svensk vapenexportlagstiftning). Ingegerd Rafn presstalesman på Hydro Agri säger: "vi har skärpt våra krav men vi kan inte ta ansvar för vad enskilda personer hos våra kunder företar sig, det vore omöjligt". USA har dock helt förbjudit försäljningen av ammoniumnitrat till ett antal länder för att undvika risken att det används vid terrorism.

e) Konsulters ansvar

Konsulter är säljare av tjänster, så deras verksamhet kan ses som ett specialfall av kundvalsproblematiken. Konsulter har ett visst inflytande över utformningen av projekt, och därmed möjligheter att påverka. Konsulten begränsas dock i sitt arbete

till det uppdrag han eller hon har fått, men inom dess ramar har de ansvar för att ta hänsyn till och lyfta fram sociala och miljömässiga effekter av verksamheten.

Konsulten måste göra en bedömning av de ramar som uppdraget ger och i vilket sammanhang de existerar. Kommer han eller hon att verka i ett större sammanhang där sociala och miljömässiga aspekter kränks utanför uppdragets ramar. I så fall har de även ett ansvar att försöka påverka kunden till förbättring, och om det är omöjligt, inte ta uppdraget.

För ingående analys av vilket inflytande konsulter kan ha, se boken "Dammar som bistånd" av Ann Danaiya Usher, utgiven av Svenska Naturskyddsföreningen.

ANSVAR I OLIKA LÄNDER

Brott mot mänskliga rättigheter och ILO:s konventioner begås ofta av stater. Ett företag kan befinna sig i en situation där deras verksamhet i ett land kan bidra till kränkningar av de mänskliga rättigheterna, exempelvis när de har fabriker i länder där fackföreningar är förbjudna. I många fall har de ingen reell möjlighet att påverka situationen. Flera organisationer, till exempel Amnesty Business Group, påpekar dock att man även i sådana situationer har en skyldighet att försöka påverka människorättsituationen. Amnesty Business Groups inställning är att företag inte kan luta sig tillbaka och säga att de inte kan påverka situationen så länge de inte har försökt. Företag kan till exempel påpeka för myndigheterna om de anser att ett land bryter mot de mänskliga rättigheterna.

Principerna som föreslagits i denna rapport väcker frågan om när företaget har en reell möjlighet att påverka situationen och vad som är väsentlig påverkan. Volvo och Ericsson menar till exempel att de förbättrar situationen i Kina genom att bland annat med sin teknik förbättra arbetsförhållandena. Detta kommer emellertid knappast kunna ändra regimens inställning i till exempel frågan om fackföreningsfrihet.²² I fall som Sydafrika under apartheidtiden och nu Burma, anser det internationella samfundet att situationen är sådan att länderna bör bojkottas. Det är då frågan om grova kränkningar som begås av en regim som anses svår att påverka. Amnesty Business Group har skrivit

om problematiken kring företags agerande i länder som bryter mot de mänskliga rättigheterna i boken "Mänskliga Rättigheter – Företagens ansvar?".²³ Vår inställning är att företag skall försöka påverka *människorättssituationen* i länder där man är aktiv, och inte bara se till den konkreta situationen på sina egna anläggningar. Annars riskerar företagen att bidra till förtrycket. Företagens ansvar ökar när de verkar i länder där normala instanser för att upprätthålla de mänskliga rättigheterna inte fungerar.

Detta väcker dock frågor kring hur involverat ett företag bör vara i att påverka en suverän stats politik. Det viktigaste kriteriet borde här vara öppenhet med kommunikation med myndigheter och eventuellt påverkansarbete.

FALLSTUDIER

Tre fallstudier har valts för att visa på konkreta fall som företag ställs inför i sitt arbete. Exempelen är valda för att de belyser olika aspekter av företagsansvar, inte för att dessa företag skulle utmärka sig som negativa exempel.

Sandvik

År 2001 köpte Sandvik det skånska gruvbolaget Svedala. Man tog då över skötseln och leveranserna av gruvutrustning till Ashanti Goldfields Company. Kring Teberebiegruvan och Iduapriemgruvan i västra Ghana som ägs av Ashanti Goldfields Company har det enligt rapporter från FIAN (FoodFirst Information and Action Network) och WACAM (Wassa Communities Affected by Mining) skett kränkningar mot de mänskliga rättigheterna och omfattande miljöförstöring till följd av gruvsdriften. Bland annat har det skett tvångsflyttningar, och en hel by har förstörts. Totalt berörs omkring tio byar och 8 000-10 000 människor. SwedWatch uppmärksammade händelserna i en artikel som publicerades första gången på SwedWatch hemsida den 23 oktober 2002.²⁴

I SVT:s reportage Uppdrag granskning (18 februari 2003) visades senare hur unga män som tagit sig in på företaget Ashanti Goldfields område för att samla spillmalm jagades och torterades av företagets säkerhetspersonal.²⁵ FIAN menade att gruvbolaget kränkte rätten till mat, vilken stadgas i

FN:s konvention om de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna.

FIAN rapporterade att det även finns problem med dumpningen av gruvavfall. Avfallshögar som utsätts för luft och vatten läcker ut syra som gör att vattendrag fått mycket lågt pH värde. I sin tur medför detta att metaller som arsenik frigörs i vattnet. Enligt lokalbefolkningen drabbas de av bland annat hudutslag, blod i urinen, hosta och röda ögon. Uppdrag Granskning återger i sitt reportage rapporter som visar på arsenikhalter i vattnet som ligger uppemot 6 000 gånger högre än Världshälsoorganisationens (WHO:s) riktvärden.²⁶

Guldet utvinns genom att malmen krossas och besprutas med cyanid. Cyanid och guld samlas sedan i botten av gruvan. Utsläpp av cyanid kan leda till vattenförgiftning och som i sin tur förgiftar människor och djurliv. FIAN och WACAM uppger att ett större cyanidutsläpp skedde vid Teberebiegruvan 1997. Ashanti erkände aldrig utsläppet, befolkningen har inte fått någon kompensation och området sanerades inte. Enligt SVT:s reportage i Uppdrag Granskning har det skett fem större cyanidutsläpp mellan 1996 till 2001 som är dokumenterade av lokala medier.

Sandvik uppgav till SwedWatch först att de endast hade ett serviceavtal om en krossningsanläggning med Ashanti Goldfields.²⁷ De visade sig dock ha större engagemang, även med andra gruvbolag i Ghana. Totalt hade Sandvik cirka 30 anställda lokalt.

Sandviks första reaktion på rapporterna om missförhållanden var att hävda att de inte hade information om missförhållanden i Ghana och förklara att det är omöjligt att kontrollera alla kunder. "Gruvsdrift är alltid problematiskt. Att försöka hitta vem som gör vad och klassa kunderna, det går inte. Vi är inte experter på miljöfrågor och sociala effekter, det måste vara myndigheterna som ska kontrollera sådant", säger Pekka Heikkilä, Senior Manager, Sandvik Mining and Construction till SwedWatch i oktober 2002.

Enligt den första princip vi har föreslagit skall ett företag analysera var deras verksamhet kan få avsevärd påverkan. Där ingår också att de skall analysera hur de genom sina aktiviteter kan förbättra människorättssituationen. I gruvindustrins fall är det i de flesta fall uppenbart att den största påverkan finns i själva gruvbrytningen. Sandvik

borde därför varit medvetna om de problem som kunde uppstå och vidtagit åtgärder för att få en klar bild av situationen i Ghana.

Enligt den andra principen skall företaget verka för att undvika att människorätts- och miljöproblem uppstår. Sandvik har emellertid ännu inte vidtagit några åtgärder för att förbättra situationen i Ghana, trots att flera organisationer och media har uppmärksammat situationen.

Den 18 februari 2003 lämnade Miljöförbundet Jordens Vänner och Attac gruppen Företag till svars in en anmälan till UD:s Nationella kontaktpunkt (som handhar anmälningar av brott mot OECD:s riktlinjer) mot Sandvik och Atlas Copco mot bakgrund av de missförhållanden som lyfts fram av SwedWatch och SVT.

Sedan de blivit anmälda för brott mot OECD:s riktlinjer åkte Sandvik ner till Ghana för att få en översikt av situationen. Företaget besökte en av de drabbade byarna och talade med representanter för företaget, facket och WACAM. "I vår rapport visar vi på komplexiteten och har pekat ut en del områden som kan leda till konflikter lokalt. Vi anser dock att det är myndigheterna som ska vidta åtgärder, inte Sandvik," säger Heléne Gunnarsson, informationschef på Sandvik, till SwedWatch i maj 2003.

WACAM, som är den lokala organisation som först uppmärksammat lokalbefolkningens svåra situation, är dock inte nöjda med Sandviks undersökning utan uppmanar företaget att medverka i en oberoende undersökning som görs gemensamt av alla inblandade parter och utomstående organisationer. Sandvik ser dock inte behovet av en sådan undersökning.

I juni 2003 lade NKP ner fallet. "Mot bakgrund av den information som NKP haft tillgång till, är det NKPs bedömning att Sandvik och Atlas Copco inte har brutit i efterlevnaden av OECD:s riktlinjer" (Se även diskussion ovan under rubriken "Leverantörskedjan").

Sandvik har emellertid i detta fall, enligt vår mening, ett ansvar som säljare av utrustning och tjänster. Sandviks samarbete med Ashanti utgör en viktig del av gruvverksamheten och är av stor vikt för köparen. Sandvik garanterar att gruvdriften hålls igång genom ett långsiktigt och långtgående avtal. Sandvik borde därför ha ett visst inflytande som de kan använda för att påverka Ashanti.

Förslag till agerande

Det finns flera möjligheter för Sandvik att försöka påverka Ashanti. I september 2002 reste en delegation av internationella finansiärer till området i Ghana, efter att ha bjudits in av FIAN och WACAM. De var där för att studera konsekvenserna för lokalbefolkningen. Med på resan var bland annat International Finance Corporation (IFC) som är en del av Världsbanken, samt tyska och holländska banker. Enligt FIAN är det ett stort framsteg att finansiärerna nu erkänner problemen och att de har gått med på att göra en handlingsplan. Handlingsplanen gäller endast ett av gruvbolagen och täcker inte hela det berörda gruvområdet. Sandvik skulle kunna uppmana Världsbanken och berörda gruvbolag i Ghana att utvidga handlingsplanen så att den behandlar samtliga övergrepp och omfattar samtliga gruvor. De skulle även kunna kräva att akuta missförhållanden löses omgående.

Om kränkningarna fortsätter och de drabbade inte kompenseras bör Sandvik dra sig ur efter att ha använt alla påverkansmetoder de har till sitt förfogande.

För att undvika framtida problem bör Sandvik ställa krav på alla sina kunder med avseende på mänskliga rättigheter och miljö. De bör i sina kontakter med kunder framhålla att deras produkter inte skall användas i verksamheter som kränker de mänskliga rättigheterna eller skadar miljön. Vid försäljning, och speciellt då den inkluderar långtgående serviceavtal, borde Sandvik kontakta lokala organisationer, fack och företaget för att diskutera vilka problem som eventuellt kan finnas. För problem kan sedan en handlingsplan tas fram tillsammans med köparen och de inblandade parterna.

Wedins Skor & Asseccoarer

Wedins Skor & Asseccoarer säljer skor och accessoarer i Sverige, Norge, Danmark och Finland. I Sverige driver Wedins förutom Wedins Sko även Handskmakar'n, Lagersons och Rizzo, samt äger 33 procent av Skokanonen. Försäljningen under år 2002 var 1156 miljoner kronor. Wedins har liksom de flesta kläd- och skoföretag ingen egen tillverkning utan köper in sina varor. Största delen av dessa inköp kommer från Asien (44,7%), men även en stor del av den övriga importen kan ha sitt ursprung i utvecklingsländer i de tidigare tillverkningsleden.²⁸

Fair Trade Center kontaktade Wedins skor första gången år 2000 och påpekade att produktionsförhållandena för skoarbetare i utvecklingsländer ofta var mycket dåliga. Arbetarna betalas generellt efter ackordsystem, det vill säga per tillverkad vara. De flesta har osäkra anställningsformer eller arbetar helt utanför den formella arbetsmarknaden. De har då heller ingen rätt till föräldraledighet, sjukpenning, pension eller andra förmåner.

Arbetarna betalas ofta låga löner, tvingas arbeta övertid när det är högsäsong och avstängs från arbetet vid lågsäsong. Inskränkningar av fackliga rättigheter och diskriminering förekommer. En majoritet av arbetarna är unga kvinnor i åldrarna 16 till 25, i många fall för att de anses mer lätthanterliga än män.

Skoproduktionen har även miljökonsekvenser, främst genom framställningen av läder. Stora mängder vatten och salt krävs, vilket medfört att läderproducerande områden ofta har ett grundvatten med mycket hög salthalt. Detta försämrar jordbruket och därmed livsmedelsförsörjningen radikalt. Kemikalieanvändningen i garverierna leder till hudutslag och förgiftningsolyckor bland arbetarna. Indirekt drabbas även omkringboende lokalbefolkningar av vattenföroreningarna genom att odlingsmöjligheterna försämras och de får leva med allt sämre vattenkvalitet. De fattiga som inte har råd att köpa rent vatten drabbas värst då de ofta tvingas använda otjänligt vatten till hushållet.

Vid Fair Trade Centers första kontakter med Wedins skor ansåg man att man inte kunnat ta upp fackliga eller mänskliga rättigheter med leverantörerna. Arbetarnas arbetsmiljö kontrollerades dock vid besöken hos leverantörerna i det första ledet. Dessa kontroller var inte systematiska, utan genomfördes genom att Wedins representant titade sig omkring och hörde sig för om förhållandena. Wedins hävdade då att inga arbetsmiljöer var direkt hälsofarliga i detta första leverantörsled, men erkände att det mycket väl kan se värre ut hos de många underleverantörsled som förekommer. Vid de inköp som gick via handelshus (ca 25%) gjordes inga kontroller alls.²⁹

År 2002 fick Wedins Skor & Asseccoarer en ny vd och koncernchef, Roland Nilsson. Företaget hade då fortfarande inget utvecklat system för kontroll av sina leverantörer. I och med att Wedins fick en ny ledning har arbetet tagit fart. En uppförandekod blev klar 2003 och under 2004 skall det finnas ett

uppföljningssystem för att kontrollera att koden efterlevs.³⁰

Wedins har tills nyligen inte haft några systematiska inspektioner av sociala och miljömässiga aspekter hos sina leverantörer och därmed ingen närmare kunskap om förhållandena, trots oroväckande rapporter. Detta går emot första principen för företags ansvar, det vill säga att företaget skall analysera var dess verksamhet kan ha avsevärd påverkan. Wedins säger idag att man har kunskap till ungefär 80 procent om hur det ser ut hos leverantörerna efter att ha gjort en första riskbedömning av dem.³¹ De kan emellertid inte nämna vilka problem som finns inom produktionen när det gäller arbetarnas villkor. Detta är anmärkningsvärt då de har flera leverantörer i Kina och Vietnam där fria fackföreningar är förbjudna och de som försöker organisera sig förföljs. Enligt Wedins kod skall fackföreningsfrihet råda.

Wedins har stor makt att påverka som kund, speciellt om de bygger upp långvariga förhållanden med sina leverantörer. Även i de fall där de är en liten kund borde de påtala missförhållandena och försöka förändra. Som en sista utväg måste de överväga att välja en annan leverantör om de inte kan förbättra svåra förhållanden i produktionen.

Förslag till agerande

Wedins CSR arbete har tagit ny fart efter byte av ledningen. Wedins skaffar sig nu en bild av vilken inverkan deras verksamhet har. Sina mål har de nu definierat genom bland annat uppförandekoden som först och främst kommer att implementeras hos de egna leverantörerna. Kraven måste också framföras till de agenter och handelshus man handlar genom. Nästa steg är att man riktar kraven till sina underleverantörer så att problemen inte bara flyttar till de bakre leverantörsleden.

Koden bör implementeras i samarbete med leverantörerna och man borde då diskutera eventuella förändringar i handeln, till exempel längre leveranstider, bättre betalt och längre avtal. Detta för att göra det möjligt för leverantörerna att leva upp till kraven. Annars kan införandet av koden och de efterföljande inspektionerna leda till en katt och rätta lek mellan etikkontrollanter och leverantörer.

I dagsläget är minimilönen i många utvecklingsländer så låg att det inte går att leva ett värdigt liv på den. Wedins har definierat landets minimilön som

lågsta gräns för löner i sin uppförandekod. Wedins bör titta på levnadskostnaderna och löneläget i leverantörsländerna för att försäkra sig om att arbetarna hos leverantörerna kan leva på sin lön utan att tvingas arbeta orimligt mycket.

Även andra åtgärder bör vidtas. Till exempel finns idag inget system som möjliggör för arbetare att klaga på arbetsförhållanden. Wedins säger att företagets policy är att vara öppna för dialog med både kunder och anställda, och att de gärna skulle höra från arbetare anställda hos deras leverantörer. Men det är tveksamt om en arbetare hos en leverantör i till exempel Vietnam kan vända sig till Wedins angående eventuella kränkningar av rättigheter. Det är inte säkert att arbetaren i dagsläget känner till att de producerar för Wedins, än mindre hur de skall kunna kontakta företaget.

Nordea

Pappers- och massaindustrin i den Indonesiska provinsen Riau är problematisk både ur människorätts- och miljösynpunkt. Enligt Världsnaturfondens rapport "European banks and palm oil and pulp & paper in Indonesia" så har Nordea givit lån till Indah Kiat, en indonesisk pappers- och massaanläggning som ägs av Sinar Mas Group. Erik Evrén, presschef på Nordea bekräftar till SwedWatch den 17 mars 2003 att ett lån utgätt till Sinar Mas Group, Indah Kiats ägare, avseende maskinutrustning och anläggande av plantage. Han påpekar att det aktuella lånet ursprungligen gavs av Merita Bank, som sedan 2000 ingår i Nordea. Vid den tidpunkten fanns inga detaljerade miljökrav, därför har ingen utvärdering av lånens konsekvenser för människor och miljö lokalt i Riau gjorts.

Så sent som för 20 år sedan var Riau täckt med låglandsregnskog. 1984 anlades den första pappers- och massaanläggningen, Indah Kiat. Företaget fick generösa landytor i skogskoncessioner av den dåvarande Suhartoregimen. Koncessionerna gick rakt över befolkningens traditionella områden, där de länge bedrivit jordbruk och odlat gummi- och andra nyttoträd. Fram till 1998, då Suhartoregimen föll, vågade ingen protestera mot bolagens landövertaganden. För närvarande skakas Riau av sviterna efter den orättfärdiga landutdelningen. Lokalbefolkningen i byarna har börjat protestera och kräva ersättning för sin förlorade mark.

Idag tar Indah Kiat minst 70 procent av sin råvara från regnskog. Centre for International Forestry

Research (CIFOR), och Världsnaturfonden (WWF) har genomfört en studie som visar att Indah Kiat inte kommer att kunna försörja sina anläggningar med plantageråvara till mer än hälften år 2010. Samtidigt beräknar Världsbanken att den legala avverkningen av regnskog kommer att ta slut i Riau under 2005. CIFOR och WWF varnar för stort råvaruunderskott för Indah Kiat. Allt detta visar på att pappers- och massaindustrin i Riau inte är långsiktigt hållbar.

Indah Kiat och RAPP (den andra stora pappers och massaanläggningen i området) planerar tillsammans att avverka ytterligare 4620 kvadratkilometer regnskog i provinserna Riau och Jambi. Det är en yta som motsvarar mer än Gotland och Öland tillsammans. Världsnaturfonden som sedan länge arbetar i området beskriver planerna som en "ekologisk katastrof".

Även om Nordea inte ställde några miljömässiga eller sociala krav på Indah Kiat när lånet gavs, borde de kunna de ställa sådana nu. De har, vad SwedWatch erfarit, inte hittills visat på någon ansträngning för att påverka situationen lokalt kring Indah Kiat.

Förslag till agerande

Vid lån gör Nordea nu en bedömning av miljöriskbedömning av sina lån och har en antagen etik och miljöpolicy. Detta ser vi som en positiv utveckling. Liksom man gör en kontroll av företagets kreditvärdighet och projektets ekonomi, bör man titta på vilka implikationer det kan ha för människa och miljö. I de fall där problem befars kunna uppstå bör man kräva att en plan görs för att förebygga dessa. Om planen inte bedöms vara tillfredsställande ska inte lån beviljas. Denna plan bör sedan följas upp av långivaren.

Villkor som reglerar människorätts- och miljöaspekter bör skrivas in i krediten. Detta ger långivaren, i detta fall Nordea, en möjlighet att under lånets löptid förhindra eventuella överträdelser.

I detta konkreta fall bör Nordea ställa krav på att Sinar Mas ger en trovärdig plan på hur man skall kunna försörja massaanläggningen med råvaror på ett hållbart sätt. Nordea borde även kräva att få ta del av människorättsaspekter i projektet. Dessa rapporter bör kompletteras med uppgifter från lokala organisationer. Dessa uppmaningar till

Nordea går i linje med principen om att man har ett ansvar att förstå den verklighet man arbetar inom. Enbart ansträngningar för att få fram information kan visa sig vara tillräckliga för att påverka utvecklingen i en positiv riktning.

SLUTSATS

Allt fler företag profilerar sig genom sitt CSR-arbete (Corporate social responsibility). Men det finns ingen samsyn om vad detta innebär, eller hur företag skall uppträda för att vara goda samhällsmedborgare ("corporate citizen"). Målet för arbetet måste dock vara att verksamheten skall bära sina sociala och miljömässiga kostnader.

Att dra upp exakta gränser för ansvar är varken möjligt eller önskvärt. Vad vi förväntar oss av oss själva och vår omgivning förändras ständigt. Denna studie ger förslag på principer som kan användas när man tittar på specifika situationer. Givetvis kan dessa inte vara uttömmande för alla bedömningar, men de kan vara en startpunkt.

Förhoppningsvis kan denna studie leda till en diskussion om vilka krav man kan ställa på företag och var gränserna för det ansvarsfulla företagets ansvar går.

REFERENSER

Ansvarslöst, Ikea, debattartikel, Kristina Bjurling, Fair Trade Center, *Aftonbladet* 1997-12-30.

Boliden vägrar betala för miljökatastrofen, Ronny Stansert, *Arbetaren*, nr 1-2, 2002.

Boundary issues and the GRI, Roger Adams, GRI Measurement Working Group, 2001.

Dammar som bistånd, Ann Danaiya Usher, SNF, 1997.

Draft Norms on the Responsibilities of Transnational Corporations and Other Business Enterprises with Regard to Human Rights (April 2003, to be considered July-August 2003).

FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna

Framgång för ABB i asbestkonflikten, Svenska Dagbladet, 2003-07-10.

Globalt företag – globalt ansvar? – en studie om Volvo och Ericsson, Kristina Bjurling & Helena Bergh de Medeiros, *Globala Studier* nr 9, 2001.

Johannesburg – FN:s världstoppmöte om hållbar utveckling, Regeringens skrivelse 2002/03:29, december 2002.

Mänskliga Rättigheter – Företagens ansvar?, Amnesty International, SNS förlag 2001.

Ny massaanläggning planeras - Svenska CellMark ska marknadsföra 90 procent av massan, Bjurling & Valentin, *SwedWatch*, 2003-03-17.

OECD:s riktlinjer för multinationella företag

An Overview of greenhouse gas emissions inventory Issues, the Pew Center on Global Climate Change, Christopher P. Loret, William F. Wescott, Michael A. Isenberg, 2000.

Premier Oil – Corporate profile, Corporate Watch UK, www.corporatewatch.org, 2001.

Premier Oil gets out of Burma, Terry Macalister, *The Guardian*, 2002-09-17.

Regeringen i Bangladesh tar tillbaka löftet om att tillåta facklig verksamhet i frizonerna, Mats

Wingborg, publicerad 2003-10-23 på www.palmecenter.se.

Social uppförandekod H&M

Ställ företag till svars!, Tove Zetterström, *Globala studier* nr 18, 2003.

Swedish banks and palm oil and pulp & paper in Indonesia, WWF rapport av Jan Willem van Gelder, december 2001.

Svenska affärsintressen i indonesisk pappers och massa industri, Bjurling & Valentin, bilaga till *SwedWatch* artiklar 2003-03-18.

Svensk industri bidrar till spridning av terroristvapen, Måns Andersson, 2002-12-12.

Svensk inblandning i miljöskandal i Ghana, Kristina Bjurling, *SwedWatch* 2003-02-17.

The tailings pond failure at the Aznalcóllar mine, Spain, N. Eriksson & P. Adamek.

Uppdrag Granskning reportage om gruvdrift i Ghana 2003-02-18.

Uttalande från den Nationella kontaktpunkten för OECD:s riktlinjer för multinationella företag med anledning av inkomna anmälningar rörande Atlas Copco och Sandvik, 2003.

Wedins Norden AB, årsredovisning 2001

Volvo stöttar strejkbryteri, Lars Henriksson & Tomas Johansson, *Attac Volvo*, debattinlägg *GöteborgsPosten* 2003-05-31.

FOTNOTER

¹ *Corporate Social Responsibility: A business contribution to Sustainable Development*, Europeiska kommissionen juli 2002.

² Genomförandeplanen finns att läsa i sin helhet i Regeringskrivelse 2002/03:29
http://miljo.regeringen.se/propositionermm/skrivelser/pdf/skr200203_29.pdf

³ Working Group on the Working Methods and Activities of Transnational Corporations

⁴ FN:s Sub-Commission for the Promotion and Protection of Human Rights antog 2003-08-13 normerna, arbetet med normerna fortsätter nu inom FN systemet.

⁵ För en översikt av FN-initiativ, se kapitlet "Initiativ inom FN-systemet" i skriften *Ställ företag till svars!* som ingår i serien Globala studier och finns tillgänglig på Forum Syds hemsida: web.forumsyd.se/Arkiv/Globala/FS_Globalastudier_upload/GS18.pdf

⁶ Om standarden är olika vid investering skall en tydlig plan göras för övergång till den högsta standarden.

⁷ *Svenska affärsintressen i indonesisk pappers och massaindustri*, Bjurling & Valentin, bilaga till SwedWatch artiklar 2003-03-18

⁸ *Regeringen i Bangladesh tar tillbaka löftet om att tillåta facklig verksamhet i frizonerna*, Mats Wingborg, 2003-10-23,
http://www.palmecenter.se/Article.asp?article_id=3215

⁹ GRI startade 1997 som ett initiativ av "Coalition for Environmentally Responsible Economies" (CERES) och United Nations Environment Programme med målet att öka kvalitén och användbarheten av hållbarhetsredovisningar, för info se www.globalreporting.org.

¹⁰ Informationen om Premier Oil är hämtad från Corporate Watchs profil av företaget,
http://www.corporatewatch.org.uk/profiles/oil_gas/premier_oil/premier_oil1.html

¹¹ *Ansvarslöst, Ikea*, debattartikel av Kristina

Bjurling, Fair Trade Center, i Aftonbladet 1997-12-30.

¹² GAAP definierar hur redovisning skall ske korrekt och har därför även strikta definitioner på olika företagsrelationer; företagen är lagligt bundna till att använda sig av dessa definitioner i sina redovisningar.

¹³ *Boliden vägrar betala för miljökatastrofen*, Ronny Stansert, Arbetaren, nr 1-2, 2002 och The tailings pond failure at the Aznalcóllar mine, Spain, N. Eriksson & P. Adamek

¹⁴ *Framgång för ABB i asbestkonflikten*, Svenska Dagbladet, 2003-07-10

¹⁵ *Svenska affärsintressen i indonesisk pappers och massa industri*, Bjurling & Valentin, bilaga till SwedWatch artiklar 2003-03-18

¹⁶ För mer information om detta initiativ se www.unepfi.net

¹⁷ Social uppförandekod, H&M, finns att läsa på: <http://www.hm.com/se/hm/social/coc.jsp>

¹⁸ Uttalande från den Nationella kontaktpunkten för OECD:s riktlinjer för multinationella företag med anledning av inkomna anmälningar rörande Atlas Copco och Sandvik finns att läsa på: http://www.utrikes.regeringen.se/fragor/handel/oe cd/pdf/uttalande_final.pdf

¹⁹ *Volvo stöttar strejkbryteri*, Lars Henriksson & Tomas Johansson, Attac Volvo, debattinlägg GöteborgsPosten 2003-05-31

²⁰ *Ny massaanläggning planeras - Svenska CellMark ska marknadsföra 90 procent av massan*, Bjurling & Valentin, SwedWatch, 2003-03-17

²¹ *Svensk industri bidrar till spridning av terroristvapen*, Måns Andersson, 2002-12-12
<http://www.swedwatch.org/article/article-view/29/1/17/>

²² *Globalt företag - globalt ansvar? - en studie om Volvo och Ericsson*, Kristina Bjurling & Helena Bergh de Medeiros, Globala Studier nr 9 2001

²³ *Mänskliga Rättigheter - Företagens ansvar?*, Amnesty International, SNS förlag 2001

²⁴ *Svensk inblandning i miljökandal i Ghana*, Kristina Bjurling, SwedWatch 2003-02-17

²⁵ Uppdrag Gransknings reportage, SVT, 2003-02-18

²⁶ Ibid.

²⁷ *Svensk inblandning i miljöskandal i Ghana*, Kristina Bjurling, SwedWatch 2003-02-17

²⁸ Wedins Norden AB, årsredovisning 2001, s. 13

²⁹ Wedins Sko, Pia Lindbom, Inköpschef (telefonintervju 25/8-00), vid tiden för intervjun var Lindbom endast chef för Wedinskedjan och kan därför inte tas att gälla hela Wedinskoncernen.

³⁰ Intervju med Lars Gunnar Svensson, konsult på EQI som hjälper Wedins utveckla sin etiska policy 2003-04-23

³¹ Samtal med Lars Gunnar Svensson, EQI, 2003-09-24

KONTAKT

Fair Trade Center

Sanfjärdsgatan 95
120 56 Årsta
08-643 43 64
info@fairtradecenter.se
www.fairtradecenter.se

FoodFirst Information & Action Network (FIAN)

Tegelviksgatan 40
116 41 Stockholm
08-643 93 47
info@fian-sverige.org
www.fian-sverige.org

Lutherhjälpen

751 70 Uppsala
018-16 95 00
lutherhjalpen@svenskakyrkan.se
www.svenskakyrkan.se/lutherhjalpen

Svenska naturskyddsföreningen (SNF)

Box 4625
116 91 Stockholm
08-702 65 00
info@snf.se
www.snf.se

SwedWatch

Årstavägen 94
120 58 Årsta
08-602 89 50
info@swedwatch.org
www.swedwatch.org

UBV Stockholm

Tegelviksgatan 40
116 41 Stockholm
08-55 69 75 30
ubv@ubv.se
www.ubv.se